

Димитар ДИМЕСКИ

ВОСТАНИЧКИТЕ АКЦИИ ВО СТАРОНЕРЕДСКИОТ РЕОН, ЛЕРИНСКО, 1903 ГОДИНА

Борбата кај с. Баница, Леринско, го успорила текот на подготовките за претстојното востание во леринскиот реон.¹ Загубата на искусните борци, а посебно загубата на Георги Папанчев, горски началник и инструктор на леринските чети², имала негативен одраз врз борбеното оспособување на леринските револуционери. Имајќи го предвид местото на леринскиот реон во општата стратегија на востанието, Главниот штаб на Вториот Македоно-Одрински револуционерен округ го кооптирал во Леринското горско началство, на местото на убиениот Папанчев, поранешниот лерински раководител и одличен познавач на леринските прилики — Георги Поп Христов.³ Доаѓањето на Г. П. Христов на кормилото на ТМОРО во Леринско придонесло за консолидирање на организационите редови и интензивирање на подготовките за востанието.

По првите консултации со членовите на Леринското горско началство: Лечо Настев Церовски и Михаил Чеков, како и со војводите Тане Горничевски, Алексо Турунцев и Алеко Џорлев, Г. П. Христов презел мерки за надминување на последиците од борбата кај Баница.⁴ Тоа овозможило преостанатиот месец и

¹ Спомената борба се одиграла на 11 јуни 1903 година; сп. Д. Дамески, Борбата кај с. Баница, Леринско, 1903 год., сп. Историја, IX/2, Скопје, 1973 год.

² Сп. Инструкторска служба, — Љ. Лапе, Некои воено управни тела и установи пред и во време на Илинденското востание и нивното функционирање, Зборник „Илинден 1903“, ИНИ, Скопје, 1970, 65—66.

³ „Токму кога бев во Штабот стана прашање кого да го испратат во Леринско да го замени Папанчева. Тогаш им реков: 'Никој друг, јас ќе заминам. Вие знаете дека тој реон ми е добро познат, таму сум работел една година како раководител. Потоа, најлесно ми е желбата таму да ме затекне востанието, зашто таму ми се гледа поголемо полето за дејност, отколку тука (во Демирхисарско, м. б.). И друго: Сметам дека во Леринско, каде сум дејствувал како легален раководител, најдобро ќе си го исполнам долгот. „(Револуционната борба во Битолскиот окрэг, Спомени от Г. П. Христов, София 1953 г., 57—58).

⁴ Г. П. Христов, Револуционната борба... , 59.

пол од востанието да биде исполнет со интензивни подготовки.⁵ Непосредно по добивањето на прогласот на Главниот штаб за објавување на востанието⁶, Г. П. Христов ги повикал леринските раководители во Екшисујската шума. На оваа конференција, одржана во предвечерјето на востанието, бил изработен конкретен план за востаничките акции во Леринско.⁷ Покрај другото, се предвидувале диверзантски акции на железничката линија Битола—Солун, минирање на мостот на р. Елешница, како и напад на железничката станица Екши-Су и уништување на нејзините влезни свртници.⁸ Освен тоа, биле дадени инструкции за кинеење на телеграфските жици, напади на турски куќи и сл. Задачите на секоја чета биле однапред определени. Покрај тоа, било решено во секое село да се испрати по еден стар четник, со цел да го објави востанието и да диригира со првите востанички акции.⁹ На оваа конференција била донесена уште една важна одлука. Поаѓајќи, пред сè, од конфигурацијата на теренот, Горското началство решило да изврши поделба на леринскиот реон на:

1. Старонередски востанички реон; и
2. Ницески реон.¹⁰

Реонот на Нице планина им бил доверен на членот на Горското началство Лечо Церовски и на реонските војводи Тане Горничевски и Леко Џорлев. Кон нив бил приклучен дедо Ичо од Воштарани и Дачо Георгиев, специјалист за експлозив.

Раководството во Старонередскиот востанички реон го презеле горските началници Георги Поп Христов и Михаил Чеков.¹¹ Нешто подоцна кон нив се приклучил Христо Настев.¹²

⁵ Г. П. Христов погрешно наведува дека дејствувал во Леринско и во текот на месец мај. (Сп. Революционната борба. . . , 59). Всушност неговото повторно пристигање во Леринско датира во средината на јуни 1903 г. (Сп. Д. Димески, Борбата кај с. Баница. . .).

⁶ Окржно за објавување востанието, Иллюстрация Илинденъ, 1/4, София, 1927, 2. Според Г. П. Христов, во Леринско циркуларот го добиле три дена пред почетокот на востанието. Сп. Къмъ борбитъ въЮгозападна Македония, По спомени на Л. Джеровъ, Г. П. Христѡвъ, А. Андреевъ, Г. Папанчевъ и Л. Димитровъ, МНИ, София, 1926, кн. IV, 43; Хр. Силянѡвъ, Освободителнитъ борби на Македония, София, 1933, т. I, 308.

⁷ Засега не се познати деталите на овој план.

⁸ Г. П. Христовъ, Революционната борба. . . , 60.

⁹ Къмъ борбитъ. . . , 42.

¹⁰ Г. П. Христовъ, Революционната борба., 60—61; Македония и Одринско (1893—1903), Мемоаръ на Вжтрѣшната организация, 1904, 134; Д. Кьосев, История на македонското движение, София, 1953, 276—280.

Во Историјата на македонскиот народ е употребен терминот пункт наместо терминот реон. Сп. Историја на македонскиот народ, ИНИ, Скопје, 1969, кн. 2, 240.

¹¹ Г. П. Христов, Революционната борба. . . , 61.

¹² Настев бил испратен во Леринско од страна на Главниот штаб. Сп. Революционната борба. . . , 63.

Старонередскиот востанички реон опфаќал околу 20 лерински села расположени во Западната леринска планинска област.¹³ Во овој реон влегувале центрите:

1. Екшисујски;
2. Нередски; и
3. Буфски.¹⁴

Пламенот на Илинден синхронно ги опфатил сите центри на Старонередскиот реон. При првите востанички акции биле прекинати телеграфските врски на релациите Лерин—Невеска, Лерин—Суровичево и Лерин—Битола.¹⁵ Најзначајната востаничка акција, во првиот ден на востанието, била реализирана при нападот на железничката станица Екши-Су.¹⁶ Акцијата ја извеле 200 востаници од Екши-Су предводени од горските началници Г. П. Христов и М. Чеков. Во борбата зеле учество и војводите Алексо Турунцев и Тего Хаџиев.¹⁷

За подобра реализација на акциониот план востаниците биле поделени во четири одделенија. За секое одделение бил определен војвода и секретар.¹⁸

Акцијата започнала на полноќ помеѓу 2 и 3 август 1903 година.¹⁹ Притоа, таа се одвивала на три сектора.

Главниот напад бил усмерен на железничката станица Екши-Су, во која било сместено едно одделение турски аскер. Со нападот раководел Георги Поп Христов. За нападот претходно биле известени шефот и персоналот на станицата, со цел да се избегнат невини жртви.²⁰ Во едночасовната борба загинале тројца турски војници.²¹ Востаниците имале само еден мртов (Илија Чеков)²² и еден тешко ранет (Тего Хаџиев).²³ По

¹³ Македонија и Одринско, Мемоарь... , 134.

¹⁴ Г. П. Христов, Революционната борба... , 62—64.

¹⁵ Македонија и Одринско, Мемоарь... , 134. Хр. Сиљанов, *op. cit.*, 308.

¹⁶ Поопширно за овој напад види: Г. П. Христов, Революционната борба... , 61—62; М. Н. Чеков, Востанието в Леринско, — Илинденско — Преображенското встание, София, 1968, 261—262.

¹⁷ Хр. Сиљанов, *op. cit.*, 308. М. Н. Чеков, Востанието в Леринско, *цит. зб.*, 262.

¹⁸ Г. П. Христов, Революционната борба... , 61.

¹⁹ Македонија и Одринско, Мемоарь... , 134; Извештај на Рихард Хикел (австроунгарски конзул во Солун) бр. 49/пол од 3 август 1903 г., — Д. Зографски, Извештаи од 1903—4 г. на австриските претставници во Македонија, ИНИ, Скопје, 1955, 63; Д. Кьосев, Историја на македонското движење... , 276.

Меѓутоа, според Христов и Чеков, акцијата била изведена во ноќта спроти Илинден. Сп. Г. П. Христов, Революционната борба, 61; М. Чеков, Востанието в Леринско, *цит. зборн.*, 261.

²⁰ М. Чеков, Востанието в Леринско... , 262.

²¹ Къмь борбитъ... , 43. Меѓутоа, според Сиљанова, Турците имале четворица загинали. Хр. Сиљанов *op. cit.*, 308.

²² Г. П. Христов, Революционната борба... , 62. Според М. Чекова, Илија Чеков откако здобил смртоносна рана се самоубил. М. Чеков, Востанието в Леринско, *цит. зборн.*, 262.

²³ М. Чеков, Востанието в Леринско... , 262.

неуспехот да ја запалат станицата, востаниците го напуштиле бојното поле и се повлекле во месноста „Кулата“.²⁴

Не е точна констатацијата презентирана во Мемоарот на Внатрешната организација дека востаниците се бореле со ново-дојдена турска војска од Сурувичево.²⁵ Според Г. П. Христов, некои востаници помислиле дека пукаат топови од Сурувичево во моментот кога експлодирал динамитот поставен под свртниците на станицата во Екши-Су. Христов истакнува дека пукотниците кај станицата Екши-Су единствено го вознемириле одделението турски аскер што било стационирано во селото Екши-Су. Меѓутоа, далечните турски истрели од селото не претставувале никаква опасност за востаниците.²⁶ Во секој случај, востаниците навреме го прекинале нападот на станицата пред да им пристигне каква и да е помош на опсадените.

Во меѓувреме, диверзантската група востаници предводена од Георги Чакаров и Михаил Чеков поуспешно ја извршила својата задача.²⁷ Навистина, само една свртница била дигната во воздух, а на другите две свртници им биле скршени фенерите. Меѓутоа, ефектот бил голем. Поради извршената диверзија, утрото, на 3 август 1903 година, командантот на железничката стража Сулејман паша отпатувал од Солун за Битола.²⁸

Исто така, треба да се истакне дека третата група востаници го демолирала „телеграфскиот кабел помеѓу 164 и 165 километар.“²⁹

Познатиот протагонист на партизанскиот карактер на востанието, секретарот на Смилевскиот конгрес — Георги Поп Христов во прво време бил понесен од масовниот прилив на востаници од Екши-Су.³⁰ Меѓутоа, парцијалниот успех при нападот на железничката станица Екши-Су го отрезнил Христова од првиот полет и го натерал да се заложува за стриктно запазување на партизанскиот карактер на востанието. Тој увидел дека ентузијазмот, колку и да е силен, тешко може да егзистира покрај

²⁴ Г. П. Христов, *Револуционната борба...*, 62.

²⁵ Македонија и Одринско, *Мемоарь...*, 134. Истата грешка ја повторува Д. Ќосев. Сп. Д. Ќосев, *История на македонското движение*. 276.

²⁶ Според Г. П. Христов во Екши-Су престојувале околу 50 турски војници. (Г. П. Христов, *Револуционната борба...*, 61).

²⁷ М. Чеков, *Въстанието в Леринско*, цит. зборн., 262.

²⁸ Извештај на Рихард Хикел бр. 49/пол од 3. 8. 1903, Д. Зографски, *op. cit.*, 63.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ За зацврстување на овој став кај Г. П. Христов своевремено влијаел следниот совет на Пере Тошев: „Станатото станало. Те советувам другарски, гледај доколку се може да се економисуваат нашите сили зашто пак ќе ни требаат. По секој начин гледај во селата да се зачуваат раководните тела.“ (Г. П. Христов, *Револуционната борба...*, 57).

слабата подготвеност и вооруженост.³¹ Затоа тој извршил реорганизација на востаничките редови. Постарите, понеспособните, послабо вооружените и понеподготвените востаници биле демобилизирани. Останатите 80 востаници биле прераспределени во 4 чети од по 20 души. Притоа, за секоја чета бил определен војвода и секретар. За војводи биле назначени: Алексо Турунцев, Пандил Шишков, Мице Цицков и Тего Хаџиев. Горскиот началник Михаил Чеков останал и натаму раководител на Екши-сујскиот центар.³²

Диверзантските акции доминирале во почетната етапа на борбата. Така, уште ноќта помеѓу 2/3 август 1903 година биле демобилизирани 1.000 метри жица помеѓу Баница и Церово. Следната ноќ, помеѓу 3/4 август биле уништени нови 600 метри жица во близина на Екши-Су. Покрај тоа, „на 174,4 километар (близу до споменатата станица) пламнала една железничка стражарница.“³³ На 4 август (вторник), во близина на Суровичево, бил дигнат во воздух четири метри долг мост. Покрај тоа, според австроунгарскиот конзул Август Крал, на линијата кај Екши-Су биле убиени двајца турски војници, а бомбите фрлени на два вијадукта не експлодирале.³⁴ Нешто подоцна, на 31 јули ст. стил (13 август н. стил) 1903 година бил разурнат, со динамит, 15 метарскиот железнички мост при станицата Кенали.³⁵ Уште подоцна, кај Екши-Су бил уништен со експлозив мал железнички мост, како и две стражарници на линијата помеѓу Баница и Екши-Су.³⁶

Првиот поголем судир помеѓу леринските востаници и турската војска се одиграл на 22 јули/4 август н. ст 1903 година во месноста „Плоча“ над с. Трсје.³⁷ Двесте востаници предводени од Кочо и Христо Трсјенски по осумчасовна борба успеале да

³¹ „Уште при првиот обид се виде каква неискусност има кај нас, макар што не недостигаше силен дух и ентузијазам. Тогаш ми стана јасно дека не се бара само смелост, но треба уште и искуство и тактичност во дејствата. Востаниците се држеа на позициите и стрелаа непромислено сè дотогаш додека не беа чуле дека има жртви од нас и додека не беа испиштеле во воздухот парчиња железо со голем тресок, којшто мнозина го протолкуваа како грмеж од турски топови од Суровичево, каде имаше орудија. Некои од страв почнаа да ги напуштаат позициите и да бегат. Одвај можевме да ги задржиме“. (Г. П. Христов, Револуционната борба в Битолскиа окрџ. . . , 62).

³² Г. П. Христов, Револуционната борба. . . , 62.

³³ Извештај на А. Крал бр. 89/4 август 1903 г., Д. Зографски, *op. cit.*, 65.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ Македонија и Одринско, Мемоарџ. . . , 134, 180.

³⁶ Извештај на А. Крал бр. 115/5. IX. 1903 г., Д. Зографски, *op. cit.*, 111. Овде е потребно да се спомне и успехот на диверзантската група од Нишескиот востанички реон која го разурнала 15 метарскиот мост кај Секулево. Сп. Извештај на Крал бр. 115; Г. Христов, Револуционната борба в Битолскиа окрџ., 77.

³⁷ Къмџ борбитџ . . . , 44; Македонија и Одринско, Мемоарџ, 137; Хр. Силянџџ, *op. cit.*, 338. Меѓутоа, Христов подоцна изнесува дека судирот се одиграл во месноста „Калуѓерица“. Сп. Г. П. Христов, Револуционната борба., 63.

го скршат нападот на 500 турски војници од Нерад, Песодери и Лерин.³⁸ Турците имале дваесетина мртви и ранети, додека во-станиците немале загуби.³⁹

Според Г. П. Христов, во Нередскиот центар востанале 250 души од селата Трсје, Арменско, Неволјани, Нерад, Лаген и Крапешина. Веднаш по своето пристигање во Нередско, Г. П. Христов ги распределил востаниците во чети од по 20 души. За војводи ги определил: Христо Апостолов од Трсје, Кочо Цонката од Зелениче, дедо Илија Видинов од с. Неволјани, Фоте од с. Трсје, Христо Црниот од Трсје и Наум Петров од с. Песочница.⁴⁰

Во Буфскиот центар востанале околу 60 души предводени од војводите Наум Буфчето и Танас Ферманов. Овде, во прво време раководел новодојдениот Христо Настев.⁴¹

Следниот поголем судир во Старонередскиот реон се одиграл помеѓу селата Раково и Буф, на 31 јули/13 август н. ст. 1903 година.⁴² Според Мемоарот на Внатрешната организација, во десетчасовната борба учествувале 60 востаници предводени од Г. П. Христов, Хр. Настев, Ферманов и Наум Буфчето против три-илјадна турска војска.⁴³ Турците имале 26 мртви и ранети, а востаниците тројца.⁴⁴

Борбата кај чифлигот Ориовско се одиграла во средината на м. август 1903 година.⁴⁵ Во неа, според Мемоарот, учествувале 200 востаници предводени од Г. П. Христов, Хр. Настев, Кочо Цонката, Христо, Фоте од Трсје и Илија Видинов против четири-илјадна турска војска.⁴⁶ Во десетчасовната борба Турците имале околу 40 мртви и ранети, а востаниците поминале без загуби.⁴⁷

³⁸ Македонија и Одринско, Мемоарь... , 137. Според Силјанова, во борбата учествувале повеќе од 400 турски војници. Хр. Сиљановъ, op. cit., 338.

Г. П. Христов наведува дека во оваа борба зеле учество и востаниците од Песочница, Кучковени, Лесково и Д. Котори, околу 35—40 души предводени од војводата Наум Петров од с. Песочница. Сп. Г. П. Христов, Революционната борба в Битолскиа окръг., 63.

³⁹ Македонија и Одринско, Мемоарь... , 137.

⁴⁰ Г. П. Христов, Революционната борба... , 63.

⁴¹ Сф. фусн. 12.

⁴² Сп. Д. Димески, Турските репресалии во леринските села за време на Илинденското востание, сп. Историја, IX/1, Скопје, 1973, ф. 24 и 25.

Г. П. Христов говори за неколку судири на овој терен. (Къмь борбитѣ... , 44).

⁴³ Во оваа бројка секако е вклучен и башибозукот.

⁴⁴ Македонија и Одринско, Мемоарь... , 137.

⁴⁵ Во Мемоарот оваа борба е датирана на 4/17 август (Македонија и Одринско, Мемоарь, 137). Меѓутоа, ова датирање нема реална основа со оглед на тоа што тој ден се одиграла борбата во Песодерската клисура. Во секој случај, борбата кај Ориовско се случила пред борбата во Песодерската клисура.

⁴⁶ Сф. фусн. 43.

⁴⁷ Македонија и Одринско, Мемоарь... , 137.

Веројатно во втората половина на август 1903 година се одиграла борбата кај Прекопанскиот рид.⁴⁸ Во оваа петчасовна борба, според Мемоарот, сто востаници се бореле против седумилјаден турски аскер.⁴⁹ Турците имале 18 мртви и ранети, а востаниците се извлекле без загуби.⁵⁰

Во овој период се одиграла борбата кај Езерцата на Бигла.

Турската кула што се извишувала во Песодерскиот премин — на планината Бигла — претставувала последен турски бастион што непосредно ја загрозувал востаничката доминација во Западнолеринската планинска област.⁵¹ Оваа кула била изградена на вонредно важен стратески пункт.⁵² Турските војници стационирани во оваа кула господареле со преминот контролирајќи го патот што ги поврзувал градовите Костур и Корча со Лерин и Битола.⁵³ Оттаму не помалку бил важен овој премин и за костурските востаници.

Замислата на двете соседни горски началства, леринското (Г. П. Христов и Хр. Настев) и костурското (В. Чакаларов, А. П. Трајков и П. Кљашев)⁵⁴, за преземање заедничка акција за завла-

⁴⁸ Во Мемоарот и оваа борба е датирана на 4/17 август 1903 г. (Македонија и Одринско, Мемоар, 137). Од веќе споменатата причина (сп. ф. 45) и ова датирање е неприфатливо.

Оваа борба може да се датира пред 29 јули/11 август кога с. Прекопана било првпат опожарено. Меѓутоа, во тој случај податокот во Мемоарот дека во борбата учествувала седумилјадна турска војска (во периодот пред почетокот на турската офанзива во Леринско и Костурско) може да биде само хиперболизиран. Поради тоа е многу пореално датирањето на оваа борба на 14/27 август 1903 г. пред повторното опожарување на селото Прекопана. (Сп. Д. Димески, Турските репресалии. . ., ф. 7 и 10). Впрочем, последново датирање е застапено во извештајот на костурските раководители од 30. VIII (ст. стил) 1903 год. Сп. Сведенија од Костурско, Прилог кон извештајот на Љ. Михајловиќ п. п. бр. 680/20. IX. 1903 г. — Љ. Лапе, Нови документи за Илинденското востание, Илинденски зборник, Скопје, 1953, 98.

Меѓутоа, барем засега нема потврда на овој податок.

⁴⁹ Сп. фусн. 43.

⁵⁰ Според Мемоарот востаниците ги предводеле И. Попов и Ц. Кономладски (Македонија и Одринско, Мемоар, 137).

За учеството на И. Попов и В. Котев во борбата кај Прекопана на 14/27 август види: Сведенија од Костурско, Прилог кон извештајот на Љ. Михајловиќ п. п. бр. 680., 98.

Меѓутоа, Попов, говорејќи за борбата на 14/27 август, не ја споменува Прекопана. Сп. Борбата во Костурско и Охридско (до 1904 г.) По спомени на Ив. Попов, Д. Димитров и Н. Митрев, МНИ, Софија, 1926, кн. III, 45—46.

⁵¹ Г. П. Христов, Сражението во Бигла превземе време на востанието 1903 г., Ил. Илинден, XV/2 (142), Софија, 1943, 4; Макед. и Одринско. . ., 134.

⁵² Македонија и Одринско, Мемоар, 134.

⁵³ Г. П. Христов, Сражението во Бигла., 4.

Според Мемоарот, низ преминот се протегал „главниот и единствен пат Лерин—Костур“ (Македонија и Одринско, Мемоар, 134).

⁵⁴ Г. П. Христов, Сражението во Бигла., 4.

За претходна спогодба меѓу двете горски началства се говори и во Мемоарот (Македонија и Одринско. . ., 135).

дување на овој премин, била плод на логично резонирање, зашто само со заеднички настап било можно рушењето на оваа важна турска бариера.⁵⁵ Конкретен план за нападот на турската кула (50 војници) и турскиот гарнизон во с. Песодери (100 војници)⁵⁶ костурските и леринските раководители изработиле во Трсјенско на 3/16 август 1903 г. во предвечерјето на борбата кај Езерцата на Бигла.⁵⁷

Реализацијата на планот била предвидена за приквечерните часови на 17 август.⁵⁸ Востаничкото приближување кон целта на нападот започнало вечерта на 16 август. Тогаш, според Мемоарот, четири лерински востанички одреди (трсјенски, арменски, нередски и лагенски) ги поседнале ридовите „Стар Рундзер“, „Млад Рундзер“, „Киркова голина“ и месноста „Властна орница“. Со тоа обезбедиле одлични борбени позиции во правец на селата Трсје — Арменско.⁵⁹ Во меѓувреме, костурските

⁵⁵ Тешко може да се утврди чија била првата иницијатива за нападот. Според Силјанова, Костурското горско началство по победата кај Д'мбени решило да го преземе споменатиот комбиниран напад заедно со леринските востаници. (Хр. Сиљанов, *op. cit.*, 305). Слична констатација за костурската иницијатива може да се добие од спомените на Г. П. Христов (Револуционната борба в Битолскиа окрџ., 64—65); Иван Попов категорично тврди дека тие (Костурчани) го поканиле Г. П. Христов за заеднички напад на кулата. Сп. Борбата во Костурско и Охридско, По спомени на Ив. Поповъ... 40; Меѓутоа од дневникот на Чакаларов се добива впечаток дека иницијативата била леринска. Сп. В. Чакаларов, Встанieto в Костурско, Илинденско — Преображенското встание, София, 1968, 238.

Сепак, се чини дека идејата за симултана акција се јавила речиси едновременно кај двете страни.

⁵⁶ Сведенија од Костурско, Прилог кон извештајот на Љ. Михајловиќ п. п. бр. 680, Битола, 20. IX. 1903. ., цит. зб., 97.

За 50 стационирани војници во турската кула говори и Г. П. Христов. Сп. Г. П. Христов, Сражението на Бигла... 4; За планиран напад на гарнизонот во с. Песодери и кулата во Песодерскиот премин пишува и Хр. Силјанов (Хр. Сиљановъ, *op. cit.*, 305). Истово ова е акцентирано и во дневникот на Чакаларов (В. Чакаларов, Встанieto в Костурско, ц. зб., 238).

Меѓутоа, во Мемоарот се споменува дека нападот бил усмерен само на турскиот гарнизон (250 души) стациониран при месноста „Езерцата“ на Бигла. (Макед. и Одринско, Мемоаръ., 134); По Мемоарот се повел Дино Косев. Сп. Д. Кьосев, Истoрия на македонското движение, София, 1953, 276.

⁵⁷ Г. П. Христов, Револуционната борба... 64.

Меѓутоа, истиот Г. П. Христов нешто порано пишува дека средбата станала во с. Трсје. (Г. П. Христов, Сражението на Бигла... 4) Се чини дека ова не е реално ако се има во предвид извештајот на А. Крал дека с. Трсје на 16 август било опожарено (веројатно пред доаѓањето на востаниците во овој крај). Сп. Извештај на А. Крал бр. 116/6. IX. 1903 во: Д. Зографски, *op. cit.*, 120. Истиво податок дека с. Трсје било опљачкано и опожарено на 3/16 август го предава и М. Г. Ристик. Сп. Извештај на М. Г. Ристик п. п. бр. 544/7. VIII. (ст. стил) 1903 г. — Љ. Лапе, Нови документи за Илинденското встание, Илинденски зборник, Скопје, 1953, 43.

Сепак треба да се има голема резерва према еден друг податок на Крал дека на истиот ден, 16 август, се водела петчасовна борба над с. Трсје. (Цит. извештај на А. Крал, стр. 120).

⁵⁸ Г. П. Христовъ, Сражението на Бигла., 4.

⁵⁹ Македoния и Одринско, Мемоар., 135.

одреди дошле од правецот на селата Песодери—Статица и се настанале во месноста „Влашки колиби“, близу до „Езерцата“.⁶⁰

Сосем е нормално востаниците да стапиле во контакт со жителите на влашкото село Песодери, особено кога се има во предвид фактот дека во ова село имале бројни симпатизери, меѓу кои се вбројувало и семејството Хасовци.⁶¹ Меѓутоа, и покрај строгата конспирација, востаничкиот план била провалена. Според Мемоарот, предавството го извршиле некои песодерски чорбаџии.⁶² Благодарение на тоа, уште вечерта на 16 август од Лерин пристигнале два табури аскер со артилерија.⁶³ Во меѓувреме, со фаќањето на турскиот курир, востаниците ја отстраниле опасноста од пристигање на турска помош и од Костур.⁶⁴

Борбата кај Езерцата на Бигла се одиграла на 17 август 1903 година.⁶⁵ Оваа борба со прекини се водела од зори до мрак,

⁶⁰ В. Чакаларов, Встанieto в Костурско., 238. Македонија и Одринско, Мемоаръ. . ., 135.

⁶¹ Тодор Симовски, За учеството на народностите во Илинденското востание, Книга за Илинден, Скопје, 1969, 194.

Според в. Реформи, жителите на споменатото село зеле активно учество во востанието. Сп. в. Реформи, V/36, София, 26 август 1903 г., 3.

⁶² Македонија и Одринско, Мемоаръ., 135.

Меѓутоа, според Г. П. Христов, предавството го извршиле луѓе на Коте Христов од с. Рулја (Г. П. Христовъ, Сражението на Бигла., 4). Тешко може да се прифати ова становиште на Христова, уште повеќе кога се имаат во предвид неговите нерасчистени сметки со Котета. Сп. Г. П. Христов, Революционната борба., 80.

Христо Силјанов е неодреден. Според него, „Турците, се гледа, биле претходно известени од некое свое око” (Хр. Сиљановъ, ор. cit., 305).

⁶³ Македонија и Одринско, Мемоаръ., 135.

⁶⁴ Ibidem.

⁶⁵ За оваа борба види:

Сведенија од Костурско, Прилог кон извештајот на Љ. Михајловиќ п. п. бр. 680/20. IX. 1903 г., — Љ. Лале, Нови документи, . . . цит. зб., 97; Г. П. Христовъ, Сражението на Бигла., 4; Къмъ борбитъ. . ., 44—45; Г. П. Христовъ, Революционната борба., 64—66; Борбата въ Костурско и Охридско, По спомени на Из. Поповъ и др., 39—41; В. Чакаларов, Встанieto в Костурско. . ., 238—239; Извештај на А. Крал бр. 116/6 септември, Д. Зографски, ор. cit., 120; Македонија и Одринско, Мемоаръ. . ., 134—136; Хр. Сиљановъ, ор. cit., 305—6; Спиро Загоричанин, Костурско в Македонското освободително движение до 1903 г., зборн. 50 години от Илинденското встание, София, 1953, 76.

Д. Косев настаните од востанието ги датира по нов стил. Затоа фрапира што оваа борба ја датира на 4 август. Грешката е очигледна. Сп. Д. Косев, Историја на македонското движение., 277; Истава грешка ја прави и Божидар Божиќов. Сп. Божидар Д. Божиќов, Встанieto в Битолскија револуционен округ, Илинденско-Преображенското встание, София, 1968, 45.

со ефективно траење од 10 часа.⁶⁶ Во неа учествувале 400 востаници⁶⁷ и двеилјаден турски аскер.⁶⁸

Грото востаници биле опремени со грчки пушки грѐ, а само неколкумина биле вооружени со мањлихери.⁶⁹ Во борбата употребиле и 4 бомби, од кои само најмалата експлодирала.⁷⁰ Во борбата учествувале неколку родови турска војска: пешадија вооружена со маузерки, полска и ридска артилерија⁷¹, како и коњица.⁷² Главните борби се воделе околу месноста „Езерцата“ и врвот „Горгова глава“. Турците релативно лесно ги освоиле Езерцата.⁷³ Меѓутоа, врвот „Горгова глава“ им задал судни маки.

⁶⁶ Македонија и Одринско, Мемоарь., 137.

Борбата во Костурско и Охридско, По спомени на Ив. Поповь., 40.

⁶⁷ Къмь борбитъ., 44; Извештај на А. Крал бр. 116/6. IX. 1903., 120; В. Реформи, V/36, Софија, 26. VIII. 1903, 3.

Во „Сведенијата од Костурско“ (Прилог кон извештајот на Љ. Михајловиќ п. п. бр. 680/20. IX. 1903 г., Љ. Лапе, Нови документи. . . , 97) е наведена бројка од 300 востаници. Се чини дека во оваа бројка не се вклучени леринските востаници.

Што се однесува до Г. П. Христов, тој подоцна се коригира и изнесува бројка од 450 востаници. Сп. П. Г. Христовъ, Сражението на Бигла., 4; Г. П. Христов, Революционната борба. . . , 65; Оваа бројка ја прифаќа и Б. Божиков (Б. Божиков, Въстанието во Битолскиот револуционерен округ., 45).

Во Мемоарот е застапена бројката од 300 востаници (Македонија и Одринско, Мемоарь, 137); Меѓутоа, според Силјанова, во борбата зеле учество 600—700 востаници (Хр. Сиљановъ, ор. cit., 305).

⁶⁸ Во Мемоарот е земено во предвид засилувањето од нови два табури аскер што пристигнале од Леринско нападне. Сп. Македонија и Одринско, Мемоарь. . . , 135—137.

Борбата во Костурско и Охридско. . . , 40; Хр. Сиљановъ, ор. cit., 305; Спиро Загоричанин, Костурско во Македонското ослободително движење, цит. зб., 76.

Според главните актери на борбата, во судирот учествувале повеќе од 1.500 турски војници (Сведенија од Костурско, Прилог кон извештајот на Љ. Михајловиќ, п. п. бр. 680/20. IX (ст. стил) 1903 г., Љ. Лапе, Нови документи за Илинденското востание, цит. зборн. 97).

Меѓутоа, според Г. П. Христов, во борбата учествувале 4 илјади турски војници и башибозук (Къмь борбитъ., 44). Нешто подоцна Г. П. Христов врши извесна корекција пишувајќи за 3—4 илјаден турски аскер (Г. П. Христов, Сражението на Бигла., 4; Г. П. Христов, Рев. борба. . . , 64).

⁶⁹ Според Г. П. Христов, некои Костурчани биле вооружени со маузерки заплети во Клисура. (Г. П. Христовъ, Сражението на Бигла., 4).

⁷⁰ В. Чакаларов, Въстанието во Костурско., 239; Борбата во Костурско и Охридско, По спомени на Ив. Поповь и др., 40.

⁷¹ Сведенија од Костурско, Прилог кон извештајот на Љ. Михајловиќ п. п. бр. 680/20. IX. 1093 г. — Љ. Лапе, Нови документи за Илинденското востание, Илинденски зборник, Скопје, 1953, 97; Македонија и Одринско, Мемоарь, 135; Г. П. Христов, Революционната борба. . . , 65.

За два табури пешадија и една ридска батерија се говори во написот публикуван во в. Реформи. Сп. в. Реформи, V/36, Софија, 16 август 1903, стр. 3.

⁷² Хр. Сиљановъ, ор. cit., 305—6.

⁷³ Македонија и Одринско, Мемоарь, 135.

Овде главна улога одиграл Коста Горигаштев, кој со часови ја заблудувал турската војска „давајќи ѝ противречни сигнали со трубата на запленетиот, над с. Д’мбени — турски сигнарист“.⁷⁴ Дури во 16 часот ја увиделе својата заблуда и по двочасовна жестока борба го освиле и овој врв. Меѓутоа, тоа била Пирова победа.⁷⁵ Морбидниот масакр што го извршиле илаветрупите во село Арменско, непосредно по борбата, јасно го илустрира нивниот гнев од неуспехот што го претрпеле на бојното поле.⁷⁶

Не можејќи да го скрши отпорот на востаниците во целина, турската војска при првото смрачување отстапила од своите позиции и почнала да се повлекува кон Лерин.⁷⁷ Востаниците решиле да го искористат тој момент за да ја минираат кулата во Песодерскиот премин и со тоа да ја постигнат главната цел на борбата.⁷⁸ Меѓутоа, жестокиот оган на одделението аскер ја распрснал нивната илузија дека кулата е празна.⁷⁹ Не сакајќи да ризикуваат, востаниците се повлекле под закрилата на ноќта.⁸⁰ Притоа, костурските востаници се упатиле во правец на Турје, а леринските во Трсјенско.⁸¹

⁷⁴ Хр. Сиљанов, *op. cit.*, 306; Македонија и Одринско, Мемоаръ., 135.

⁷⁵ Само случајот со стадото говеда и жртвите меѓу кавалеристите јасно говори колку скапо бил освоен овој рид. Сп. Хр. Сиљанов, *op. cit.*, 306.

⁷⁶ Сп. Д. Димевски, Турските репресалии во леринските села за време на Илинденското востание, сп. Историја, IX/1, Скопје, 1973.

⁷⁷ Борбата во Костурско и Охридско, По спомени на Ив. Попов и др., 40; Г. П. Христов, Сражението во Бигла., 4; Сведенија од Костурско, Прилог кон извештајот на Љ. Михајловиќ п. п. бр. 680/20. IX. 1903. . . , 97; Хр. Сиљанов, *op. cit.*, 306; Историја на македонскиот народ, ИНИ, Скопје, 1969, кн. 2, 240.

Меѓутоа, според Мемоарот, востаниците први се повлекле (Македонија и Одринско, Мемоаръ., 135). Ова гледиште го дели и Д. Косев. Сп. Д. Кјосев, Историја на македонското движење. . . , 278.

⁷⁸ Г. П. Христов, Сражението во Бигла, 4—5. Хр. Сиљанов *op. cit.*, 306.

⁷⁹ Г. П. Христов, Сражението во Бигла., 5.

Не е точно гледиштето изнесено во Мемоарот дека „целата турска војска се упати кон Лерин без да остави гарнизон во тој стратегиски пункт“ (Македонија и Одринско, Мемоаръ., 135).

⁸⁰ Сп. Хр. Сиљанов, *op. cit.*, 306; Борбата во Костурско и Охридско, По спомени на Ив. Попов и др., 41.

Меѓутоа, Г. П. Христов тврди дека се повлекле дури по неколкучасовна опсада на кулата (Г. П. Христов, Сражението во Бигла., 5).

⁸¹ За повлекување кон Турје говорат И. Попов и В. Чакаларов: Борбата во Костурско и Охридско, По спомени на Попов и др., 41; В. Чакаларов, Востанието во Костурско, цит. зб., 239.

За повлекувањето на Леринчани во Трсјенско види: Г. П. Христов, Сражението во Бигла., 5.

Во оваа борба востаниците имале шестмина мртви и тројца ранети.⁸² Војводата Митре Панџаров-Влавог бил тешко ранет во рамото.⁸³ Загинале:

1. Кузо Жунда од Д'мбени;
2. Трпко Трајков Чекарчев од Косинец;
3. Лексо Христов од Дреновени;
4. Митре Динов од Дреновени;
5. Стефо Ташов од Црновишта.⁸⁴

Меѓутоа, турските загуби биле знатно поголеми.⁸⁵

Борбата кај Езерцата на Бигла⁸⁶ фактички завршила без победник. Гледано, пак, од друг агол, востаниците станале морални победници. Не само што се здобиле со едно воено искуство повеќе, туку во мислите на поробениот народ се исплеал ореолот на нивната непобедливост⁸⁷, а во очите на нивниот поброен непријател лебдела нескршливоста на востаничката сила. По оваа борба Турците не се решавале подлабоко да навлезат во востаничката територија на Старонередскиот реон сè до по-

⁸² Сведенија од Костурско, Прилог кон извештајот на Ј. Михајловиќ п. п. бр. 680/20. IX. 1903 г., 97; Борбата во Костурско и Охридско. . . , 40; Хр. Сиљанов, ор. cit., 306.

Според Г. П. Христов, во борбата загинале петмина востаници (Къмь борбитъ. . . 45; Революционната борба. , 65); Според Мемоарот, востаниците имале 6 убиени и ранети (Македонија и Одринско, Мемоаръ, 136—7).

Меѓутоа, според А. Крал, на двете страни „имало загуби од по 20—30 луѓе“ (Извештај на Крал бр. 116/6. IX. 1903., Д. Зографски, ор. cit., 120).

⁸³ Борбата во Костурско и Охридско. , 40; В. Чакаларов, Встанието во Костурско —, цит. зб., 239; Сведенија од Костурско, Прилог кон извешт. на Мих., 96—97.

Тодор Симовски го споменува под презимето Пенџаре (Т. Симовски, За учеството на народностите. . . , Книга за Илинден, Скопје, 1969, 194).

⁸⁴ В. Чакаларов, Встанието во Костурско, цит. зборн., 239. Името на шестиот загинал е непознато.

⁸⁵ Според Мемоарот, Турците имале 32 мртви и ранети (Македонија и Одринско, Мемоаръ, 136, 137); Според А. Крал, Турците загубиле од 20—30 души (Ф. 82). Според Сиљанова, Турците имале „не помалку од 40“ жртви. (Хр. Сиљанов, ор. cit., 306); Меѓутоа, според главните костурски востанички актери, Турците имале „повеќе од 100 д. мртви и 50 ранети“ (Сведенија од Костурско, Прилог кон извештајот на Ј. Михајловиќ, п. п. бр. 680/20. IX. 1903, Ј. Лапе, Нови документи за Илинденското востание, Илинденски зборник, Скопје, 1953, 97). Според Г. П. Христов, од Турците паднале „до 200 души“ (Къмь борбитъ., 45); Иван Попов ја изнесува бројката од 250 мртви (Борбата во Костурско и Охридско, По спомени на Ив. Поповъ., 40); Според весникот Реформи, Турците загубиле повеќе од 200 души (В. Реформи, V/36, Софија, 26 август 1903 г., 3).

Од овој мозаик на податоци тешко може да се утврди фактичката бројка на турските загуби. Во секој случај, тие биле знатни.

⁸⁶ Судирот кај Езерцата, според Мемоарот, претставувал „најсериозна борба во Леринско“ во периодот на востанието (Македонија и Одринско, Мемоаръ., . . . , 134).

⁸⁷ Љубовта на народот кон своите закрилници не знаела за граници. Само така може да се толкува чинот на тресјенските жени, кога во екот на борбата, сред дожд куршуми, им носеле вода на жедните востаници директно на борбените позиции. Сп. Г. П. Христовъ, Сражението во Бигла през време на встанието 1903 г., Ил. Илинденъ, XV/2 (142), Софија, 1943, 4.

четокот на големата турска офанзива во Леринско и Костурско, кон крајот на август 1903 година.⁸⁸

Најуспешната востаничка акција во Леринско била крунисана со ослободувањето на влашкото гратче Невеска.⁸⁹ Ова ослободување на Невеска, покрај ослободувањето на Крушево и Клисуре, заема посебно место во анализата на Илинденското востание. Тоа, со право, се вбројува во редот на најкрупните востанички успеси реализирани во Илинденскиот период.⁹⁰

Во предвечерјето на борбата кај Езерцата на Бигла, во ноќта помеѓу 16/17 август костурските и леринските раководители водеа прелиминарни разговори за заеднички напад на турскиот гарнизон во Невеска.⁹¹ Разговорите на таа тема продолжиле во Прекопанската планина на 9/22 август 1903 година.⁹² Следниот ден, на 10/23 август 1903 година, бил постигнат конечен договор и изработен план за напад на турската војска стационирана во Невеска.⁹³

Откако не успеале да се поврзат со невесчанецот Сиди Неманов, костурските востаници на 11/24 август тргнале кон Невеска.⁹⁴ Речиси едновременно од правецот на Зелениче се приближиле до Невеска леринските чети предводени од М. Чеков, П. Шишков и А. Турунцев.⁹⁵ Во утринските часови на 12/25 август Невеска се нашла под востаничка блокада. Единствено

⁸⁸ Сп. Македонија и Одринско, Мемоарь. . . , 136. Г. П. Христов, Революционната борба во Битолскиот окръг., 67; Д. Кљосев, Историја на македонското движење., 278; Историја на македонскиот народ, ИНИ, Скопје, 1969, кн. 2, 240.

⁸⁹ Невеска била нахиски центар. Според Мемоарот, таа броела 450 куќи (Македонија и Одринско, Мемоарь., 136). Според Попова, Невеска имала 5—6000 жители (Борбата во Костурско и Охридско, по спомени на Ив. Попов и др., 45); Хр. Сиљанов, *op. cit.*, 307; Спиро Загоричанин, Костурско во македонското освободително движење — 50 год. от Илинденското встание, Софија, 1953, 76.

⁹⁰ Борбата за Невеска, според Силјанова, претставува „една од најблескавите страници на востанието од 1903 година“ (Хр. Сиљанов, Освободителните борби на Македонија, Софија, 1933, т. I, 307).

⁹¹ Сп. Хр. Настев, Очерк и епизоди от освободителната борба през Илинденското встание 1903 година во лерински револуционен район, сб. 50 години от Илинденското встание, Софија, 1953, 60.

⁹² Леринчани во овие разговори ги претставувале екшисујските раководители предводени од горскиот началник Михаил Чеков. Чакаларов ја критикува колебливоста на Чекова. Сп. В. Чакаларов, Встанието во Костурско, сб. Илинденско-Преображенското встание, Софија, 1968, 241.

И Иван Попов го критикува малодушното поведение на Чеков. Сп. Борбата во Костурско и Охридско, По спомени на Ив. Попов и др. . . , 41.

⁹³ Дневник на В. Чакаларов (Встанието во Костурско, Илинденско-Преображенското встание, Софија, 1968, 242).

⁹⁴ В. Чакаларов, Встанието во Костурско. . . , 242—243.

⁹⁵ Г. П. Христов, Революционната борба. . . , 68. Д. Кљосев, Историја на македонското движење., 278.

Меѓутоа, според Мемоарот, леринските чети задониле, што овозможило аскерот да избега од источната страна кон Зелениче (Македонија и Одринско, Мемоарь., 136).

Интересен е костурскиот игнорантен став спрема учеството на Леринчани при ослободувањето на Невеска. Сп. Сведенија од Костурско, Прилог кон извештајот на Љ. Михајловиќ бр. 680/20. IX. 1903., 98.

била слободна северната страна спрема Лерин⁹⁶, благодарение на задолжувањето на нередските чети.⁹⁷ Конспиративното приближување кон Невеска придонесло Турците да не ја насетат близината на востаниците. Само така може да се толкува фактот што околу пладне еден одред турска војска ја напуштила Невеска и се упатил кон Лерин.⁹⁸ Тоа, од своја страна, ја олеснило задачата на востаниците.

Борбата за ослободување на Невеска се одиграла на 12/25 август 1903 година.⁹⁹

Борбата се водела во приквечерните часови. Траела релативно кратко: почнала во 17, а завршила во 20 ч.¹⁰⁰ Во борбата учествувале 600 востаници, предимно Костурчани.¹⁰¹ Во неа, од турска страна учествувале само околу 205 турски војници.¹⁰²

⁹⁶ Д. Кьосев, *История на македонското движение*. . . , 278.

За востаничкиот напад од три страни види: Сведенија од Костурско, цит. извештај. . . , 98.

Меѓутоа, според Хр. Настев, леринските одреди ги држеле излезите кон Лерин и Негован и височините при месноста „Бучалото“ . Кајларските востаници ги држеле југозападните височини при месноста „Ленуриите“ (Хр. Настев, *Очерк и епизоди*. . . , цит. зб. 61) Изгледа дека првото тврдење на Хр. Настев не е точно.

⁹⁷ Г. П. Христов на 11/24 август држел говор пред околу 250 востаници на Нередскиот центар. Писмото од Чакаларов за денот на нападот на Невеска го добил доцна, на 13/26 август, кога Невеска веќе била ослободена (Г. П. Христов, *Револуционната борба*. . . , 67—68).

⁹⁸ Македонија и Одринско, Мемоарь., 136.

Според Силјанова, турскиот одред броел околу стотина војници. (Хр. Си яновъ ор. cit., 306).

⁹⁹ Постојат неколку верзии за текот на оваа борба.

Види: Сведенија од Костурско, Прилог кон извештајот на Љ. Михајловиќ п. п. бр. 680/20. IX. 1903 — Љ. Лапе, *Нови документи за Илинденското востание*, Илинденски зборник, Скопје, 1953, 98; Македонија и Одринско. Мемоарь, 136; Борбата во Костурско и Охридско, По спомени на Ив. Поповъ и др., 41—44; В. Чакаларов, *Встанието во Костурско*, цит. зб., 242—244; М. Чеков, *Встанието во Леринско*, цит. зб., 262; Хр. Настев, *Очерк и епизоди*., 60—62; Г. П. Христов, *Револуционната борба*, 68—9; Хр. Силяновъ, ор. cit., 306—7; М. Апостолски, *Стратегијата и тактиката на Илинденското востание*, Книга за Илинден, Скопје, 1969, 106; Д. Кьосев, *История на македонското движение*, 278—279; Љ. Лапе, *Некои воено управни тела и установи пред и во време на Илинденското востание*, зб. Илинден, 1903, Скопје, 1970, 68—70.

¹⁰⁰ Д. Кьосев, *История на македонското движение*., 279.

Меѓутоа, според Мемоарот, акцијата траела 2 часа, од 17—19 ч. (Македонија и Одринско, Мемоарь, 136—7).

¹⁰¹ Македонија и Одринско, Мемоарь., 136—137.

Само Костурчани биле околу 400 души. Сп. Сведенија од Костурско, Прилог кон извештајот на Љ. Михајловиќ бр. 680., 98.

Меѓутоа, според Попова, учествувале околу 700 души (Борбата во Костурско и Охридско, По спомени на Ив. Поповъ и др., 41); Оваа бројка е прифатена и во *Историјата на македонскиот народ*. Сп. *Историја на македонскиот народ*, Скопје, 1969, кн. 2, 239.

¹⁰² Сведенија од Костурско, Прилог кон извештајот на Љ. Миајловиќ бр. 680/20. IX. 1903. . . , 98.

Според Косев, гарнизонот броел околу 250 души (Д. Кьосев, *История на македонското движение*., 278); Меѓутоа, според Попова, имало околу 300—400 души (Борбата во Костурско и Охридско. . . , 41). Истово гледиште го дели и Хр. Силјанов (Хр. Силяновъ, ор. cit., 307); Според Мемоарот, имало 450 војници (Македонија и Одринско, Мемоарь., 137).

Со востаничкиот напад раководел Васил Чакаларов.¹⁰³

Прв се нашол на ударот аскерот што логорувал во шатори покрај Невеска. Изненадувањето било толку големо, што војниците не успеале да дојдат до своите пушки. Притоа, не им останало ништо друго освен да се впуштат со панично бегство.¹⁰⁴ Нешто поголем бил отпорот на турскиот гарнизон во касарната во градот. Две востанички бомби го скршиле последниот отпор на бранителите. Во последен миг тие ја напуштиле касарната и успеале да избегаат.¹⁰⁵ Така востаниците загосподариле со касарната. Откако од касарнскиот магазин го изнесле војничкиот провијант, востаниците ја запалиле касарната.¹⁰⁶

Последен се нашол на удар мудурскиот конак.¹⁰⁷ Мудурот успеал навреме да избега.¹⁰⁸ При нападот на конакот биле убиени тројца, а запленети седум турски заптии.¹⁰⁹ Меѓу убиените се наоѓал и баш чаушот Сулејман, кој своевремено учествувал во горењето на с. Прекопана.¹¹⁰

Востаниците ја нашле во конакот турската архива и ја изгореле.¹¹¹ Во поштенската станица што се наоѓала на горниот кат на конакот, востаниците ги уништиле телеграфските апарати.¹¹² Веднаш потоа на конакот го истакнале востаничкото знаме¹¹³.

Потребно е да се нагласи дека во борбата за ослободување на Невеска посебно се истакнале Иван Попов и Никола Андреев Мокренски (Алај бег).¹¹⁴

¹⁰³ Борбата во Костурско и Охридско, По спомени на Ив. Поповъ., 42—3.

¹⁰⁴ Сведенија од Костурско, Прилог кон извештајот на Љ. Михајловиќ бр. 680/20. IX. 1903 год., Љ. Лапе, Нови документи. . . , 98. Македонија и Одринско, Мемоаръ., 136; Борбата во Костурско и Охридско, . . . 42—43; Д. Късов, Историја на македонското движение., 278.

¹⁰⁵ Борбата во Костурско и Охридско, По спомени на Ив. Поповъ., 44. В. Чакаларов, Встанието во Костурско., 244.

¹⁰⁶ В. Чакаларов, Встанието во Костурско, цит. зборн., 244. Борбата во Костурско и Охридско, По спомени на Поповъ и др., 44.

¹⁰⁷ Зграда на Укуматог. Сп. Македонија и Одринско, Мемоаръ. . . , 136.

¹⁰⁸ Сведенија од Костурско, Прилог кон извештајот на Љ. Мих. бр. 680, 98.

¹⁰⁹ Сведенија од Костурско, Прилог кон извештајот на Љ. Михајловиќ п. п. бр. 680/20. IX. 1903 год., — Љ. Лапе, Нови документи. . . , 98.

За седуммина запленети говори и Чеков. Сп. М. Чеков, Встанието и Леринско, цит. зб. 262.

¹¹⁰ Меѓутоа, според Чакаларов, шестмина заробиле, а еден убиле (В. Чакаларов, Встанието во Костурско. . . , 244); Гледиштето на Чакаларов го дели и Хр. Настев (Хр. Настев, Очерк и епизоди. . . , 61); Според Попова, наишле на 10-на војници, од кои двајца убиле (Борбата во Костурско. . . , 44); Според Мемоарот, деветмина заробиле, од кои еден убиле (Македонија и Одринско, Мемоаръ., 136).

¹¹¹ Македонија и Одринско, Мемоаръ., 136; Хр. Настев, Очерк и епизоди., 61.

¹¹² Борбата во Костурско и Охридско., 44; Настев, Очерк и епизоди., 61.

¹¹³ Македонија и Одринско, Мемоаръ. . . , 136; Борбата во Костурско. . . , 44.

¹¹⁴ Хр. Настев, Очерк и епизоди. . . , 61.

¹¹⁴ Борбата во Костурско и Охридско., 42—4; Хр. Сиљановъ, op. cit., 306.

Во рацете на востаниците паднал богат провијант.¹¹⁵ Покрај тоа, востаниците заплениле 31 маузерка, 5 грчки пушки, 1 мартинка и 6.000 куршуми.¹¹⁶

Супериорноста на востаниците, гледано и од аспектот на загубите, е евидентна. Востаниците имале еден мртов (дваесетгодишниот Јоте Здравов од Д'мбени) и еден ранет (некој Загоричанец).¹¹⁷ Турците имале 15-ина мртви и ранети.¹¹⁸

Плашејќи се од евентуален турски напад, гротò костурски востаници уште вечерта ја напуштиле Невеска и се повлекле во Врбица.¹¹⁹

Следниот ден, новопристигнатиот Георги Поп Христов, заедно со Хр. Настев и Н. Андреев, придонел за воспоставување на Привремена народна управа во Невеска на чело со Мисирлијата.¹²⁰ Турската офанзива ги пореметила натамошните чекори во тој правец.¹²¹

Рано изутрината, на 14/27 август 1903 година последните востанички сили ја напуштиле Невеска.¹²²

Краткотрајниот престој на востаниците во Невеска во никој случај не го намалува значењето на нивниот револуционерен чин.

Оперативниот план на турската офанзива го подготвил Мүшур, а го доразработил и реализирал Нас'р паша.¹²³ Таа требало да се одвива во три етапи.

Турската офанзива во Битолскиот вилает започнала на 24 август.¹²⁴ Напливот на турски војски во Леринско и Костурско датира на 14/27 август 1903 година.¹²⁵ Етхем паша со 4 баталјони се упатил од Суровичево кон Невеска, а Хистни паша со 6 баталјона од Костур кон Клисуре.¹²⁶

¹¹⁵ В. Чакаларов, Встанието в Костурско., 244; Борбата в Костурско., 44; Хр. Силянoв, op. cit., 307; Д. Кьосев, op. cit., 278—9.

¹¹⁶ Сведенија од Костурско, прилог кон извешт. на Љ. Михајл. бр. 680., 98. Меѓутоа, според Мемоарот, заплениле околу 40 маузерки и 4 илјади патрони (Македонија и Одринско, Мемоар., 136); Според Попова, заплениле 40 маузерки и 800 патрона (Борбата во Костурско. . ., 44); И според Чекова биле заплени 40 пушки (М. Чеков, Встанието в Леринско., 262); Меѓутоа, според Загоричанин, во востанички раце паднале 80 пушки (Спиро Загоричанин, Костурско во македонското движение...76).

¹¹⁷ В. Чакаларов, Встанието во Костурско., 244. Борбата во Костурско и Охридско, По спомени на Ив. Попов., 44.

¹¹⁸ Македонија и Одринско, Мемоар., 137.

¹¹⁹ Борбата во Костурско и Охридско, По спомени на Ив. Попов., . . ., 44. В. Чакаларов, Встанието в Костурско., 244—5.

¹²⁰ Хр. Настев, Очерк и епизоди. . ., 62; Г. П. Христов, Револуционната борба, 68. Поопширно види: Љ. Лапе, Организација на власта во Клисуре и Невеска, — во рефератот: Некои воено управни тела и установи пред и во време на Илинденското востание и нивното функционирање, зб. Илинден 1903, Скопје, 1970, стр. 68—71.

¹²¹ Сп. Д. Зографски, op. cit., 14—15.

¹²² Г. П. Христов, Револуционната борба., 68.

¹²³ Извештај на А. Крал бр. 120/10. IX. 1903. г. — Д. Зографски, op. cit., 126.

¹²⁴ Ibidem.

¹²⁵ Хр. Силянoв, op. cit., 395; Македонија и Одринско., 136.

¹²⁶ Извештај на А. Крал бр. 120/10. IX. 1903. . ., 127.

При ваква ситуација леринските чети ја напуштиле Врбица и се повлекле во Емборско.¹²⁷ Наскоро, потоа, се префрлиле во Екшисујско.¹²⁸

Податоците што ги добиле од проверениот симпатизер на македонското ослободително движење Чехот Франц Микџа, виш чиновник на Барон Хиршовата железничка компанија во станицата Екши-Су, за ширината на турската офанзива — ги натерале леринските раководители да преземат мерки за неутрализација на споменатата турска акција. Соочени со неможности за натамошна егзистенција на востаничкото движење во дотогашните рамки, членовите на Леринското горско началство Г. П. Христов, М. Чеков и Хр. Настев, заедно со војводите од Екшисујскиот центар — А. Турунџев, М. Цицков, П. Шишков и Васил П. Вачев, ги донесле следниве решенија:

- „1. Да го напуштиме веднаш, пред разденување, с. Екши-Су, откако ќе заминеме на престој во шурмата на с. Негован и таму да ја определеме маршрутата за својата понатамошна дејност;
2. Сметаме дека е изгубена секаква надеж за морална поткрепа преку интервенција на Големите сили;
3. (Сметаме, м.б.) дека секоја наша пројава за судир со војската ќе го повлече не само нашето физичко уништување, но и големи материјални и човечки жртви од населението во селата. Затоа треба внимателно да го одбепнуваме престојувањето во селата, за да ги запазиме своите сили, како неопходни за нашата идна дејност;
4. Неопходно е да се расформираат негласно, поединечно, селските чети, откако (ќе) се прекратат привремено и сите дејства, избегнувајќи судири со војските; и
5. До втора наредба, пожелно е четниците од селата да се притаат кај домашните, откако грижливо (ќе) го скријат оружјето. Оние што ја немаат таа можност, и не сакаат да го направат тоа, да останат на својот пост, откако (ќе) ја прифатат тактиката да бидат внимателни при движењето на војските. Така ќе бидеме недофатни и со своето присуство ќе го поддржуваме духот на населението.“¹²⁹

¹²⁷ М. Чеков, Востанието во Леринско., 262—3. Г. П. Христов, Революционната борба., 69. Хр. Настев, Очерк и епизоди. . ., 64.

¹²⁸ Г. П. Христов, Революционната борба., 69. Хр. Настев, Очерк и епизоди. . ., 64—5.

¹²⁹ Хр. Настев, Очерк и епизоди од ослободителната борба през Ылинденското востание 1903 година во Леринскиот револуционен район, сб. 50 години от Ылинденското востание, Софија, 1953, 65—6.

Овие решенија, донесени во почетокот на септември, во извесна смисла ѝ претходат на познатата одлука на Главниот штаб за демобилизација на востаничките сили од 19. IX/2 октомври (н. стил) 1903 година.¹³⁰

До крајот на востанието во Старонередскиот реон се одиграа уште пет поголеми судири меѓу востаниците и турската војска. За четири, од вкупно петте судири, постојат само штури податоци.¹³¹

Судирот кај Екшисујската шума, според Мемоарот, се одиграл на 28. IX ст. стил/10 септември н. стил 1903 година.¹³² Во двочасовниот судир, 30 востаници предводени од Г. П. Христов, Настев и Чеков се бореле против петилјаден аскер. Турците имале 16 мртви и ранети, а востаниците двајца.¹³³

Судирот кај Кајчев Мат близу до с. Негован се одиграл истиот ден, на 28. VIII/10. IX. 1903 година. Во тричасовниот судир, 60 востаници предводени од А. Турунџев се бореле против четириилјаден аскер. Турците имале 23 мртви и ранети, а востаниците осум.¹³⁴

На 2. IX/15. IX. 1903 година се случило, според Мемоарот, тричасовно пушкарење кај Љубетинското блато меѓу 50 востаници и 4.500 турски аскер. Притоа на двете страни немало жртви.¹³⁵

На 27. IX/10 октомври 1903 година во Леринско пристигнал со мала група четници членот на Главниот штаб — Борис Сарафов.¹³⁶ Од него Г. Христов дознал за решението на Главниот штаб за демобилизација на востаничките сили.¹³⁷

Следната борба кај с. Буџ била предизвикана од предавство.¹³⁸ Оваа борба се одиграла на 28. IX/11. октомври 1903 година.¹³⁹ Околу илјада турски војници и башибозук¹⁴⁰ опколиле

¹³⁰ Сп. А. Христов, Организација на власта на востаничката територија, Илинденски зборник, Скопје, 1953, 185; Хр. Сиљанов, *op. cit.* 435.

¹³¹ Основни податоци за нив се изнесени во статистичкиот преглед на Мемоарот (Македонија и Одринско, Мемоаръ, 137).

¹³² Македонија и Одринско, Мемоаръ., 137.

¹³³ *Ibidem.*

¹³⁴ *Ibidem.*

¹³⁵ Востаниците ги предводеле, според Мемоарот, Г. П. Христов, Настев, Чеков (Македонија и Одринско, Мемоаръ, 137); Затоа фрапира фактот што во нивните спомени не се говори за ваков судир. Сп. Г. П. Христов, *Рев. борба*, 69; Хр. Настев, *Очерк и епизоди*, 68—70; М. Чеков, *Въстанието въ Леринско.*, 263.

¹³⁶ *Къмъ борбитъ.*, 47.

¹³⁷ Г. П. Христов, *Револуционната борба.*, 73.

¹³⁸ *Къмъ борбитъ*, 47; Г. П. Христов, *Рев. борба.*, 73.

¹³⁹ *Къмъ борбитъ*, 48; Г. П. Христов, *Револуционната борба.*, 74; Извештаи од турските власти за востанието, Љ. Лапе, *Нови документи*, ц. зб., 134.

¹⁴⁰ *Къмъ борбитъ.*, 48; Хр. Сиљановъ, *op. cit.*, 396. Бројката од 4.800 војници што е изнесена во Мемоарот е хиперболизирана. Сп. Македонија и Одринско, Мемоаръ, 137.

60-ина востаници предводени од Б. Сарафов, Г. П. Христов, Ферманов и Фоте.¹⁴¹ Користејќи го магливото и дождливо време, востаниците успешно се пробиле низ турската блокада.¹⁴² Борбата траела 6 часа.¹⁴³ Турците имале дваесетина мртви и ранети.¹⁴⁴ Востаниците имале 5—6-мина ранети, меѓу кои и Коце Бојаџиев од Неврокопско¹⁴⁵, како и тројца мртви. Во борбата загинале: Константин Георгиев од с. Зарово, Солунско, Цветан од с. Лера, Битолско и Танас од Бугарија.¹⁴⁶

Едночасовниот судир кај с. Лаген, кој, според Мемоарот, се случил кон крајот на октомври 1903 година, — го означува крајот на востаничките акции во Старонередскиот реон.¹⁴⁷

Востаничкото движење во Старонередскиот реон имало партизански карактер.¹⁴⁸ Недостигот на оружје¹⁴⁹ и недоволната подготвеност на населението, како и катализаторската улога на Георги Поп Христов при смирувањето на духовите¹⁵⁰, придонеле востаничкото движење во овој реон да се движи по патот трасиран на Смилевскиот конгрес.

Присутноста на турскиот терор во селата Прекопана, Буџ, Раково, Битуше, Арменско, Љубетино, Трсје — претставува најдобар индикатор за успехите на востаничкото движење во Старонередскиот реон.¹⁵¹

Заедничкиот настап на костурските и леринските востаници при борбата кај „Езерцата“ на Бигла и борбата за ослободување на Невеска — ги испишал најсветлите страници на востаничкото движење во Старонередскиот реон.

¹⁴¹ Македонија и Одринско, Мемоарь., 137; Г. П. Христов, Рев. борба., 73.

¹⁴² Къмъ борбитъ. . . , 48.

¹⁴³ Македонија и Одринско, Мемоарь., 137.

¹⁴⁴ Ibidem.

¹⁴⁵ Къмъ борбитъ., 48; Г. П. Христов, Революционната борба., 74.

¹⁴⁶ Г. П. Христов, Революционната борба., 74.

Сп. Извештаи на турските власти за востанието — Љ. Лапе, Нови документи за Илинденското востание, Скопје, 1953, 134.

¹⁴⁷ Податоците за овој судир што се изнесени во Мемоарот се тешко прифатливи. Сп. Македонија и Одринско, Мемоарь., 137.

¹⁴⁸ Хр. Силяновъ, op. cit., 308.

Единствено почетната акција при нападот на железничката станица Екши Су содржела елементи на масовно движење. (Сп. фусн. 30).

¹⁴⁹ За тоа придонеле бројните провали. Сп. Хр. Силяновъ, op. cit., 308.

¹⁵⁰ Сп. ф. 31.

¹⁵¹ Д. Димески, Турските репресали во леринските села за време на Илинденското востание, сп. Историја, IX/1, Скопје, 1973 г.

Dimitar DIMESKI

LES ACTIONS REBELLES DANS LE DISTRICT DU VIEUX NEREDI,
REGION DE LERINE, EN 1903

(R é s u m é)

Au temps de l'insurrection d'Illinden dans le district du Vieux Néredi, région de Lérine, ont eu lieu douze conflits armés de majeure envergure.

La participation commune des révolutionnaires de Kostour et de Lérine dans le combat qui a eu lieu dans la localité „Les lacs“ dans la montagne Bigla ainsi que le combat pour la libération de Neveska ont marqué les moments les plus illustres du mouvement rebelle dans la région du Vieux Néredi.

La libération de Neveska ainsi que la constitution du pouvoir populaire provisoire dans ladite région, peuvent être considérées comme les plus éclatants succès, réalisés dans la période d'Illinden.

Ce mouvement rebelle dans le district du Vieux Néredi, ayant un caractère de partisans, était à l'unisson avec les lignes directrices du Congrès de Smilevo.